

1936KO GERRAKO HAURRAK

BIDAIA ITXI GABEA

1936ko Gerran milaka hurrek Euskal Herria utzi behar izan zuten faxisten bonbetatik ihes egiteko. Frantzia, Katalunia, Belgika, Erresuma Batua, Sobietar Batasuna eta Amerikako herrialdeetara joandako horien historia jasotzeko zeregin erraldoiari ekin dio Intxorta 1937 elkarteak. Gipuzkoan 10.500 haur erbesteratu kontatu dituzte, uste zutenaren bikoitza, eta orain, ikerketa Euskal Herri osora zabaltzea erabaki dute: 35.000 izan daitezke. “Traumak zauriak uzten ditu, eta gai honetan ez ziren itxi”, azaldu digute.

 URKO APAOLAZA AVILA

Gerra hasi zenean 6 urte nituen eta gurasoek, segurtasunagatik, Iparraldera bidali ninduten. Oraindik gogoan dut anaiarengandik banatzean sortu zitzaidan angustia eta izua”. Horrela hasten du bere kontakizuna Kontxi Urkijo erreteriarrek, Intxorta 1937 elkarteak jasotako testigantzan. Irunen zeudela, baina, Nazioarteko zubira iritsi baino lehen alarma antiaereoak jo zuen eta soto batean babestu ziren, goiko etxea bonbardatzen zuten bitartean: “Urte askoan amesgaizto batekin bizi izan nintzen: gainera erortzen zitzaizkidan hondakinen eta pareta zatien artean ikusten nuen nire burua”.

Kontxi, sorterritik aldendu zuten haurren artean bat gehiago izan zen, milaka askoren artean beste bat. Baina bere hitzek itsasoko olatu errepikakorren antzera egiten dute eztanda egungo mundu nahasian. 1936ko abuztuaren 30ean arrapaladan Kontxirekin batera Irungo muga gurutzatu zuten zientoka emakume eta hurrek -1.500 izan zirela uste

Kontxi sorterritik aldendu zuten milaka haurren artean bat gehiago izan zen. Baina bere hitzek itsasoko olatu errepikakorren antzera egiten dute eztanda egungo mundu nahasian

da-, ordura arte ikusi gabeko fenomeno estreintzeko zoritxarra izan zuten: Euskal Herriko haurren erbestealdi masiboarena, Espainiako Estatuko garrantzitsuenetakoa.

Intxorta 1937 elkarteak haur horien historia jasotzen ari da. Testigantzak bildu ditu, artxiboak arakatu, eta Gipuzkoako kasua zehatz-mehatz ikertu du. Emaizta, *Orratz begia. 1936 - Gipuzkoako gerra haurrak* izeneko katalogo-liburua da, Erresuma Batuko Basque Children elkartearekin eta Memory as Transgene-

rational Care (Memoria Belaunaldiarteko Zaintzarako) egitasmoarekin elkarlanean argitaratua, Arrasateko Udalaren zein Gipuzkoako Foru Aldundiaren laguntzaz. Hainbat sortzailek ere kolaboratu dute proiektuan, hala nola Ines Osinaga musikariak, Joseba Sarrionandia idazleak eta Judith Martínez artistak. Gainera, material horrekin guztiarekin erakusketa paratu dute Arrasaten eta Zumaian, eta herri gehiagotan antolatzea aurreikusi dute, esaterako Irunen, Gernikako Bakearen Museoa eta Euskal Herria Museoa.

Aurrera begirakoan artean, ordea, bade dute eronka handiago bat: “Orain arte egon izan garen gerrako hurrek oso pozik hartu dute eurekin gogoratu eta aitortza egitea. Horregatik erabaki dugu ikerketa Araba, Bizkaia eta Nafarroara zabaltzea”, diote Juan Ramon Garai eta Julia Monge Intxorta 1937 elkarteak ki-deek, astekari honen galderei erantzunez. Sumatzen dute, 1936ko haurren erbeste-ratzea, kuantitatiboki eta kualitatiboki uste zena baino askoz handiagoa eta sakonagoa izan zela Euskal Herri osoan.

"Nebei esan nien: igual ez ditugu berriz ikusiko... eta negarrez hasi nintzen". *Habana, Santurtzi, 1937ko maiatzaren 21a.*

GETTY

GERRA TOTALA, DENAK BIKTIMA

Zerk ezberdintzen du 1936ko erbestealdia? Zergatik erabaki zuten milaka haur sorterritik urrun bidaltzea? Europan lehen aldiz, biztanleria osoari eragin zion gerra totala izan zen hura, frontean zeuden soldaduak ez ezik, herritarrak ere eraso zituzten, berdin agureak nola haurrak. Ekialde Hurbiletik gaur egun dartzogun irudiak ikusita, ez zaigu kostako horrek zer eragin izan zuen imajinatzea.

“Irunen jende guztiak egiten du ihes bestaldera, baina ez soilik muga ondoan dutelako, baita ere ikusten dutelako edozein izan zitekeela biktima”, argitu digu Josu Chueca historialariak. Intxorta 1937ko kidea da bera ere, eta gerrako haurrei buruz egiten ari diren ikerketan buru-belarri ibili da hasieratik Garai eta Mongerekin batera, artxiboetan nola sustapen lanetan. Bere esanetan, hegazkinek markatu zuten aurreko gatazkekiko aldea, eta hori lehen momentutik ikusi zen, 1936ko abuztuan Bidasoaldeko borrokaldean armada frankistak Irun bonbardatu zuenean.

Orduz geroztik hegazkin faxistek etengabe eraso zuten airez atzeguardia. Baina 1937ko martxoan, Emilio Mola jeneral kolpistak “Iparraldeko Kanpaina” hastea agindu zuenean, bonbardaketa indiskriminatu horiek sarraski bihurtuko dira, Durango izango da lehena, 300

HONDARRIBIKO ATERPETXEA**“ROJAS! ZERTARAKO JOAN ZINETEN?”**

1937an, Hondarribian, Nuestra Señora del Pilar aterpetxea jarri zuen martxan erregimen frankistak, eta 1945. urtera arte egon zen zabalik. Atzerrira ebakuaturiko haurrak sorterrira itzultzen zirenean, normalean toki hura izaten zen haien lehen geldialdia Irundik muga zeharkatzean. Testigantzek zein garaiko dokumentuek adierazten dutenez, milaka haur pasa ziren handik, eta baldintza penagarriak izaten zituzten.

Aterpetxea Falangeko Auxilio Social eta Sección Femeninaren esku zegoen, eta haurrak jazartzeko eta nazional-katolizismoan doktrinatzeko erabiltzen zuten, senitartekoren bat euren kargu egin arte edo beste norabait bidali arte. “Irainak sarri-sarri izaten ziren”, gogoratzen du 14 urterekin handik igaro zen Amelia Fuentesek: “*Rojas!* (Gorri horiek), zertarako joan zineten?”. Besoa goran kantatu behar izaten genuen jan ahal izateko, eta hiruk ohe berean egiten genuen lo, manta bakar batekin, hotzak akabatzen”.

hildakorekin. Horrek azkartu egingo ditu haurrak gerrako testuingurutik ateratzeko ahaleginak.

AGURTZERAKOAN, EZ EGIN ENBARAZU

Haurren ebakuazioak hainbat fase izan zituen. 1936ko udan Irundik Hendaiara igaro zirenek, Gurutze Gorria eta frantziar soldaduak zituzten zain. Miliziano gehienak Kataluniara joan ziren Perpinyan barrena, frontean borrokatzera. Aldiz, haur eta emakume asko Ipar Euskal Herriko hainbat herritan lekutu zituzten, baita urrunago ere, Bordelen eta Anguleman kasu. Gero, Bidasoako muga frankisten esku geratu zenean, herritar gehienek Bizkairantz jo zuten, oinez, gurdian edo ahal zuten moduan: “Oraindik ez dira erbesteratuak, baina jadanik errefuxiatuak dira”, diosku Chuecak.

1937ko martxotik aurrera, ordea, milaka haur Euskal Herritik ateratzen hasiko dira, itsasontziz oso ondo antolatua zeuden espediziotan. Sortu berria zen Eusko Jaurlaritzako bi sail arduratuko dira horretaz: Gizarte Laguntzen saila, Juan Gracia sozialistak zuzendua, eta Kultura saila, Jesús María Leizaola jeltzalearen eskuetan.

Bitxia da, espedizioak ezkutuan egin beharrean modu irekian publizitatu zituzten, zeukatzen izaera humanitarioaren

Habana ontzian 4.000 haur baino gehiago pilotzera iritsi ziren bidaia bakoitzean, gerratik ihes egiteko.

80 ARGAZKI IZENA JARTZEKO ZAIN

INTXORTA 1937

Swanseako udalekuetan izandako 80 haurren argazkiak eta izen-zerrenda dute, baina lotu gabe.

Erresuma Batuko Basque Children elkartearekin urte luzez egindako harremanaren ondorioz, Birminghamgo unibertsitateko irakasle eta Memory as Transgenerational Care (Memoria Belaunaldiarteko Zaintzarako) taldeko partaide Monika Jatok, informazio harrigarria helarazi zien Intxorta 1937 elkarteko kideei. Cervantes institutuak Manchesterren antolatutako erakusketa batean ikusgai jarritako dokumentu bat zen: Swansean (Gales) Sketty Parkeko udalekuetan 1937an egondako 80 euskal haurren argazkiak, eta haiekin batera, izen-abizen guztiak dakartzan zerrenda luze bat.

Arazoa zera da, argazkiak eta izenak ez daudela lotuta, ez dagoela nor den nor jakiteko modurik. Orain, irudiak publiko egin eta herritarrei laguntza eskatu diete: “Oraingoz ez dugu lortu inor identifikatzea. Baina ekimen horri esker 20 pertsonaren kontaktuak eskuratu ditugu, gehienak gerrako haurren ondorengoak dira”.

seinale. Prentsan horren berri ematen zen, gurasoek nora joan behar zuten jakiteko; *Euzkadi* egunkarian, adibidez, eba-kuatu behar zituzten zientoka haurtxoren izenak argitaratzen zituzten.

Lehen espedizioa Bermeotik irten zen, 1937ko martxoaren 20an: “Arren, eskatzen diegu haurren amei ez dezatela enbarazurik egin agurtzeko garaian”, ohartarazi zuten agintariek *Euzkadi*-n. Egun bi eta erdiko zeharkaldiaren ostean Frantziako Atlantikoko kostaldean dagoen Oléron uharteko udalekuetara iritsi ziren espedizio hartako 450 haurrak.

Bi edo hiru hilabeterako aisialdiko txango bat bezala planteatu zituzten bidaiak, konbentzita zeudelako azkenean Errepublika gailendu eta egoera hark ez zuela asko iraungo. Baina gerrak 1939 arte iraun zuen, eta gerraoste luzeak gehiago. Askok ez ziren sekula itzuliko.

THE BASQUE CHILDREN

Haurren ebakuazio masiboaren ikurra *Habana* ontzia izan zen. Maiatzaren 6an abiatu zen estreinakoz Santurtziko portutik Arroxelara, 2.273 haur eta hainbat

Atzerriko gobernu gehienek jarrera lotsagarriaren aurrean, gizarteko talde eta elkartasun sareek hartu zuten haurrak laguntzeko inizatiba

irakasle eta sanitario barruan zeramatza-la. Halako sei bidaiak egin zituen hurrengo asteetan, haurrak Frantziara, Erresuma Batura, Belgikara edo Sobietar Batasunera eramateko. Helmugara iristean, haurrak banatu eta beste herrietako udaleku edo aterpeetan birkokatzen zituzten, gero eta gehiago, orduan eta urrunago.

Seguruenik, Southamptonera egindakoa da memoria kolektiboan iltzatuen gelditu den bidaietako bat. Maiatzaren 21ean, *Habana*-k 4.261 haur garraiatu zituen Ingalaterrako hiri hartara, *The Basque Children* deiturikoak. Egun har-

tan, Agustina Linazasoro donostiarra itsasontziko kubiartan zegoen, Marcelo eta Juan Mari nebatxoekin batera. Beste neba batek eta aitak lagundu zieten portura: “Biak hasi ziren negarrez. Eta ni, barkuan, ere bai. Mutikoei hau esan nien, animatu beharrean: ‘Igual ez ditugu berriz ikusiko!’”. Eta negarrez hasi nintzen”, oroitzen du. Kantauri haserre, *Habana* zambuluka, haurrak negarrez Southamptonerako bidean. Eszena traumatiko hori arkatzez eta kolorez marrazturik ikus liteke Begoña Garridok eta Oskar Gorroñok egindako *Erbestearen memoriak. 37ko euskal haurrak* (Autodizioa, 2024) komiki liburuan.

Behin Ingalaterrara iritsita, North Stonehamen denbora gutxian jasotako kanpaleku handi batera eraman zituzten, *scouts*-ak bezala bizitzeko atondua. Sindikatuak, erakunde ezkertiarak eta erlijiosoak, edo besterik gabe, hunkituri-ko herritarrak murgildu ziren zeregin horretan. Erresuma Batuko gobernu kontserbadoreak, aldiz, ez zuen hatz bat bera ere mugitu “Espainiako gerrako” haurrak laguntzeko.

HAUR DESAGERTUARI

Orratz Begia proiektuaren baitan, hainbat tailer antolatu zituzten 2023ko irailean gerrako haurren testigantzak bildu eta partekatze-ko. Horien artean María Luisa Ruiz Aranarena dago, 1936ko Gerran erbesteturiko haurra. Amarekin eta Adolfo anaia txikiarekin Azkoitira itzultzekotan zirela, ama hil zitzairen. Tren geltokian, andre batzuek anai-arrebak banandu eta ez zuen Adolfo sekula gehiago ikusi: “Jun omen ziren, billeteak hartu, ni eskutikan helduta, anaia beste andra horrekin eta bueltan, ez ume, ez andra... Holan desagertu zan umea”.

Joseba Sarrionandiak hitzak eta Ines Osinagak musika jarrita, *Haur desagertuari* kantua osatu dute historia hori oinarri, hemen pasarte bat:

*Aita kartzelan, ama hilerrian,
zuk 2 eta nik 4 urte.
Iheslarien estazioa
izan genuen atarte,
andre dotore batek hartu ta
eraman zintuen arte.*

*Baina non zaude zu?
Nor zaren badakizu?*

María Luisa eta Adolfo Ruiz Arana,
María Arana Retegi amarekin, Blanesen.

1937ko apirilaren 28an *The Times* egunkariak titular hauxe jaso zuen: *The tragedy of Guernica*. Eta honela hasten du George Steer korrespontsalak bere kronika famatua: “Gernika, euskaldunen hiririk antzinakoena eta bere kultur ohituren bilgunea, erabat suntsituta geratu zen atzo arratsaldean matxinatuen aire erasoaldi batean”. Britainiarren iritzi publikoan eragin handia izan zuen horrek, eta gobernuak ebakuazioa baimendu behar izan zuen –besteak beste Leath Manning diputatu laboristaren lan setiari esker-. Baina Ingalaterrara egindako lehenengo eta azken bidaiak izan zen hura.

HERRITARREN ELKARTASUNA OINARRI

Erresuma Batukoek bezala, beste herrialdeetako agintari gehienek ere begi txarrez ikusten zituzten errefuxiatuak. Frantziako Gobernuak, esaterako, iheslariak jazartzera iritsi zen. Jarrera lotsagarri horren aurrean, gizarteko talde eta elkartasun sareek hartu zuten inizatiba. “Frantzia osoan, erakunde eta ekimen solidarioen sare zabal batek lagundu zuen”, nabarmendu du Garaik mugimendu horiez galdetzean. Belgikan, berriz, hango alderdi sozialistaren lana eta Elizako kardinalekin EAJk egindako gestioak funtsezko izan ziren haurrak hartzeko.

Baina gobernu guztiak ez ziren berdinak. Mexikokoak eta Sobietar Batasunekoak, adibidez, beso zabalik jaso zituzten euskal haurrak. 1937ko ekainaren 22an Leningradora iritsi ziren haurtxoei txaloka egin zieten ongi etorria, “haurren etxe” ofizialetan eman zieten ostatu, eta hezkuntza publiko eleanitza jaso zuten. “Jendeak badaki haurrak Britainia Handira edo Errusiara eraman zituztela –dio Josu Chuecak-. Baina askok ideia orokor bat besterik ez dute, eta ñabardura horiek inportanteak dira”.

ERBESTEAREN GAZI-GOZOAK

Gerra amaitu zenean, aparatu frankistak propagandarako makinaria guztia jarri zuen martxan, ihesean joandako haurrak sorterriratzeko, “bahituta” zeudela esanda. Hasieran, haietako batzuk itzuli ziren soilik, baina Bigarren Mundu Gerra lehertzerakoan beste askok ere erabaki bera hartu zuten, ikusita jadanik ez zeudela toki seguruan. Errusiara joandako haur gehienak, aldiz, han geratu ziren, eta haietako zenbait nazien kontra borrokatzen hil ziren.

INTXORTA 1937

Espedizioetako nortasun zenbakiaren fitxa bat.
SOUTHAMPTON ARTXIBOIA

Nolanahi ere, atzerrian zein etxera itzulita, denek bizi izan zuten erbestaldi hura garai mingots baten moduan, Mongek kontatu digunez: “Batzuek gurasoen heriotza eta espetxeratzea ezagutu zuten; beste batzuk haur lapurtuak izan ziren; eta berriz ere beste gerra bat bizi izan zutenak ere bazeuden. Erbestetik bueltan, aldiz, askok topo egin zuten ezer ez zutela, iseka artean bizitzera kondenatu zituzten, euskara lapurtu eta euren benetako izenak edo ‘gorri-usaina’ zuen oro aldarazi zieten. Lehen ez zen horretaz hitz egiten, baina orain badakigu halako gai batek traumak eta zauriak uzten dituela, eta ez direla itxi, isiltasun handia izan delako eta bakoitzak ahal duena egin duelako”.

“GERRAKO HAURRAK, NOIZKO?”

2021eko irailaren 26an, Arrasaten

INTXORTA 1937

Ezkerrean, Frantziako Óleron irlatik Flandriako (Belgika) Oostduinkerkeren iritsitako haurrak, 1937an. Eskuinean, erakusketa Arrasateko Kulturare aretoan.

1936ko Gerran hildakoei eta desagertuei egindako omenaldi baten ostean, Errusian bizi izandako pertsona bat hurbildu zen Intxorta 1937ko kideengana: “Gerrako haurrak, noizko?”, galdetu zien. Elkartea 1986tik ari da elkarrizketak egiten oroimen historikoaren inguruan eta gai hori zeharka beti agertu izan den arren, oraindik ez zuten seriozki aztertu: “Konturatu ginen arrazoia zeukala”, dio Garaik.

Ikerketa abiatu zuten, lehenik Debaioian eta gero Gipuzkoan. Eta hasiera batean 5.000 haurren izenak berreskuratzea espero bazuten ere, azkenerako kopuru hori bikoiztu egin dute, 10.500 atera zaizkie, eta oraindik gehiago izango dira seguruenik: “Zumaian erakus-

keta inauguratzen izan ginenean, gizon bat azaldu zitzaigun. Kontatu zigun Santonñan jaio zela eta gero Frantziara joan zela amarekin; aita ez zuen 12 urte geroago arte ezagutu. Hori ez zegoen gure fitxetan”, azaldu du Chuecak.

Intxorta 1937ko kideen aburuz, beste lurraldeetakoak gehituta, 35.000 inguru izango dira Euskal Herriko gerrako haurren zerrenda osatuko dutenak. Baina horretarako baliabideak beharrezkoak dira, Gipuzkoako Aldundiak emandako laguntza bezalakoak. Lekukotzak biltzea, dokumentuei hautsa kentzea eta artxiboak ikertzea askotan ez baita erraza izaten, are gehiago datuak atzerrian sakabanatuta edo izenak oker idatzita daudenean. Horregatik, inportantea de-

ritze Erresuma Batuko Basque Children eta antzeko elkarteekin, herrietako taldeekin eta norbanako adituekin elkarlanean aritzea.

“Berandu gabiltza –aitortu du Garaik–. Franco hil ostean, administrazioak, alderdiek edo unibertsitateek gerra galdu zutenen historia berreskuratzea beharko lukete, baina ez zuten egin. Memoria taldeen esku geratu zen esparru hori, ikerketa asko egin ziren, baina gerrako haurren gaia ahaztua izan da orain arte”. Intxorta 1937koek dioten moduan, “memoria zaindu eta partekatzea praktika etiko eta politiko” gisa ulertzen badugu, inoiz ez da beranduegi ordea, ezta joan-etorriko bidaia haren zauriak ixten saiatzeko ere.? ●

**GUK
SINESTEN
DIZUGU**

ERASOEN ARRETARAKO TELEFONOA
638 206 586
OTSAILEKO ETA MARTXOKO
OSTIRALAK ETA LARUNBATAK
18:00-06:00

**24
ORDUZ**

112
Lamiadi zerbitzuak
092
Udalzaingoa

**ASTELEHENETIK
OSTIRALERA**

Kulturarteko Plaza Feminista
943 33 70 17
@HernaniPlazaFem

Hemen ez da irakurketa mugatu eta irakurketa mugatuak ez dira irakurketa mugatuak.

